

MAGYAR FILOZÓFIAI SZEMLE

2023/1 (67. évfolyam)

A Magyar Tudományos Akadémia
Filozófiai Bizottságának folyóirata

Tudás és tekintély

Tartalom

Bevezető. Tudás és tekintély (<i>Bernáth László – Bene László – Borbély Gábor – Szalai Judit</i>)	5
---	---

FÓKUSZ

VERES MÁTÉ: Tudás és tekintély a sztoikus ismeretelméletben	13
BENE LÁSZLÓ: Platón és Arisztotelész mint episztemikus tekintélyek Plótinosz filozófiájában	26
BORBÉLY GÁBOR: A mesék autoritása: vallási fikcionalizmus a 13. században	50
BALÁZS GÁBOR: Tekintély és tekintélyrombolás kérdése a zsidó hagyományban, avagy taníthatja-e Istent az ember?	71
SCHMAL DÁNIEL: Én-redukció és én-konstrukció Descartes-nál. Megjegyzések a tekintély descartes-i problémájához	88
HORVÁTH ZOLTÁN: Kant mint a Szentírás	104
BERNÁTH LÁSZLÓ: A priori tudás a hitek etikájáról	122
FORCZEK ÁKOS: A totalitás fogalma <i>a Történelem és osztálytudatban</i>	138
FORRAI GÁBOR: A tudás értéke és a dialektikus felfogás	156

FÓRUM

KLIMA GYULA: Locus ab auctoritate est debilissimus	175
--	-----

VARIA

AMBRUS GERGELY: Carnap fizikalista hit-elméletei	183
HANKOVSKY TAMÁS: A szabadságot vezető szabadság. A nyelv transzcendentális dedukciója Fichténél	209
SZILÁGYI BOTOND: Populista vagy posztfasiszta logika? Kritikai észrevételek Ernesto Laclau diskurzus-elméletéről	223

RECENZÍÓ

GUBA ÁGOSTON: Simon Attila: <i>Barátság és megértés Arisztotelész filozófiájában</i>	245
KISS CSABA: Mit keresett Max Weber Kínában? Takó Ferenc: <i>Max Weber Kínája. A protestáns etika és a mandarinátus szelleme</i>	251
E számunk szerzői	255
Summaries	257

Carnap fizikalista hit-elméletei

I. BEVEZETÉS

Széles körben elterjedt nézet, hogy Carnap, fizikalista fordulata után, tehát nagyjából 1930-tól, logikai behaviorista és mentális antirealista volt egész hátralévő pályája során. Ezt az elképzelést tulajdonítják Carnapnak a mentális állapotokkal kapcsolatban általában, tehát, mai terminológiában, a fenomenális és az intencionális állapotok vonatkozásában egyaránt. Ebben a cikkben Carnapnak az intencionális állapotokkal, és ezen belül is a hitekkel¹ kapcsolatos nézeteivel foglalkozom.²

Előljáróban: a bevett nézet véleményem szerint téves. Egyrészt, Carnap *nem* volt intencionális antirealista, továbbá a hiteket *mindig* személyek belső állapotának tekintette. A hitek mint tudatos állapotok intencionális tárgyra irányultságát Carnap elfogadta az *Aufbau*-ban, és nincs nyoma annak, hogy később feladta volna ezt a nézetét. Más kérdés, hogy Carnap későbbi explikációiban a hit tudományos fogalmáról nem játszott szerepet a hit-állapotok fenomenális szerkezetének az elemzése. Másrészt, Carnap soha nem volt logikai behaviorista a terminus ma bevett értelmében, amely szerint fogalmi kapcsolat van hitek és viselkedések között. Az, hogy egy másfajta, a logikai empirista hagyományban használt értelemben logikai behaviorista volt-e Carnap, vitatott kérdés; az én véleményem szerint egy rövid ideig igen. Azonban az 1930-as évek közepétől legkésőbb, de valószínűleg már 1933-tól, Carnap ebben az értelemben sem volt már logikai behaviorista.

A bevett nézet tévességét Carnap hit-elméleteinek elemzésével fogom igazolni, és ez a rekonstrukció, reményeim szerint, azt is megmutatja majd, hogy

¹ Egy terminológiai megjegyzés: A „hit” kifejezést az angol „belief” értelmében használok. A magyar szakirodalomban kezd elterjedni a „vélekedés” terminológia, illetve lehetne esetleg a régebbi „ítélet” kifejezést is alkalmazni (Urteil, judgement). Mindkettő jobb a „hit”-nél a tekintetben, hogy nincsenek vallási konnotációik. Ugyanakkor a „vélekedés” számomra az állapot tartalmának igazolás nélküli, „szubjektív” elfogadását konnotálja, az ítélet viszont egyrészt régies, másrészt pszichológiai és a logikai értelemben is használatos volt, ami értelemzavaró lehet.

² Carnap nézeteiről az érzetszerű, fenomenális állapotokkal kapcsolatban lásd pl. Ambrus 2022.

Carnap nézetei a hitről sokkal kifinomultabbak voltak, mint feltételezni szokás, továbbá hogy többféle szempontból is bizonyos későbbi metafizikai fizikalista elképzelések előfutárainak tekinthetők.

Az utóbbi állítás furcsának tűnhet. Úgy tűnik ugyanis, Carnap vizsgálatai a hitekkel kapcsolatban más témákra irányultak, mint a mai analitikus elmefilozófia kérdésfeltevései. A hitekkel kapcsolatos analitikus filozófiai viták, az 1960-as évektől kezdődően, elsősorban akörül forogtak, hogy léteznek-e hitek egyáltalán; ha igen, redukálhatók-e idegrendszeri vagy funkcionális állapot(típus)okra; hogy mi a hit mint mentális állapot típus metafizikai természete: mentális reprezentációs állapotok-e a hitek vagy sem; ha igen, akkor a mentális reprezentációkat a gondolatnyelv-elmélet keretében kell-e értelmezni, vagy másképp; okságilag hatékonyak-e a hitek, és ha igen, hogyan egyeztethető ez össze a metafizikai fizikalizmussal. Ezzel szemben Carnap vizsgálatai a hitekkel kapcsolatban elsősorban arra irányultak, hogy mi a hit-beszámolók tudományos, kognitív értelmes jelentése, illetve hogy mi a hit-mondatok logikai formája.³ Úgy is megfogalmazhatjuk általánosan, hogy Carnap célja a hit elemzésével az volt, általános metafizikai programjának megfelelően, hogy olyan „explicációt” adjon, ami a hétköznapi, imprecíz hit fogalmunkat pontosítja, a tudományos pszichológia számára használhatóbb fogalommal váltja le.

Ezzel a fókuszbeli különbséggel, valamint Carnap általános anti-metafizikus metafizikai nézeteivel összhangban, kézenfekvő úgy gondolni, hogy Carnap nem állított *semmit* a hitekkel kapcsolatos fenti metafizikai kérdésekről, sőt, tudományosan *értelmetlennek* tekintette ezeket a kérdésfelvetéseket. Ez azonban, véleményem szerint, elnagyolt és félrevezető kép. Egyrészt, igaz ugyan, hogy Carnap publikációiban explicite nemigen foglalkozott a mai analitikus elmefilozófiában tárgyalt fenti kérdésekkel, mindazonáltal bizonyos vonatkozó nézetei kikövetkeztethetők. Másrészt, noha Carnap mindvégig fenntartotta anti-metafizikus megközelítését, a fenti „metafizikai” kérdések egy részét, pályája végén legalábbis, „belső kérdésként”⁴ értelmes, *tudományos* kérdésnek tekintette.

Továbbá, Carnap egyes javaslatai a hit-beszámolók jelentéséről illetve a hit-mondatok elemzéséről előfutárai voltak, illetve egyes esetekben közvetlenül is hatottak bizonyos későbbi metafizikai nézetekre a hitek természetével kapcsolatban. Ilyen elképzelés például a hitek cselekvési diszpozíciókra támaszkodó beazonosítása; a hit fogalmának elméleti terminuskénti felfogása; vagy a

³ Azaz hogy a hit-tulajdonító mondatok logikai formája eltér-e, illetve miben tér el másféle tárgyterületekre vonatkozó mondatok logikai formájától, így pl. a fizikai ill. oksági mondatoktól (vagy éppen az erkölcsi mondatoktól vagy a modális mondatoktól), továbbá hogy a hit-mondatok extenzionális vagy intenzionális mondatok-e, vagy sem extenzionális sem intenzionális mondatok.

⁴ A nyelvi/fogalmi kerethez képest belső kérdés értelmében. Vö. Carnap 1950/1985. „Empirizmus, szemantika és ontológia”. A distinkció magyarázatához bővebben lásd a 33. lábjegyzetet.

hit-terminus jelentésének Ramsey-mondatos értelmezése. A hit-fogalom elméleti terminuskénti értelmezésének fő forrásaként Wilfrid Sellars vonatkozó elképzelését szokás tekinteni (Sellars 1956),⁵ Carnap azonban már az *On Belief Sentences, Reply to Church* (Carnap 1954)⁶ című írásában is azt javasolta, a hitet elméleti konstruktumnak kell tekinteni, a *Some Concept of Pragmatics* (1955b) című írásában pedig azt állította, hogy ő már a *Meaning and Necessity* (1947) megírása idején úgy gondolta, a hit elméleti terminus, aminek a jelentését nem lehet kizárólag ingerekre és viselkedésekre hivatkozó redukciós mondatokkal megadni. A *The Methodological Character of Theoretical Concepts*-ben, az elméleti terminus jelentéséről szóló első hosszabb írásában, újfent azt állította, hogy a hit elméleti terminus. Nem sokkal később, az elméleti terminusok jelentéséről Ramsey értelmezéséhez hasonló elképzelést dolgozott ki (*Observation Language and Theoretical Language*, 1958/1975) önállóan, anélkül, hogy támaszkodott volna Ramsey vonatkozó munkájára.⁷ Carnapnak erre az elképzelésére hivatkozik Lewis („How to Define Theoretical Terms”, 1970; és *Psychophysical and Theoretical Identifications* 1972), aki saját elméletét Carnap nézetének módosított változataként prezentálta.

Mindennek a fényében korrekcióra szorul az analitikus elmefilozófia bevett története is, miszerint a metafizikai fizikalizmus avagy materializmus, Smart, Armstrong és Lewis „központi idegrendszeri állapot elmélete” (valamint a Putnam és Fodor által hirdetett funkcionalizmus), a Ryle-i és wittgensteini logikai behaviorizmusra adott válaszként jelent meg az 1950-es években; először az érzetekre vonatkoztatva, majd az 1960-as években a hitekre és más propozicionális attitűdökre is kiterjesztve. A fentiek szerint ugyanis Carnap és más logikai empirista fizikalisták, így Feigl és Hempel, már az 1940-es évek közepétől azt a nézetet képviselték, hogy a hit-terminusok elméleti terminusok (vagy másképp: a hitek elméleti konstruktumuk), továbbá hogy a jövőbeli pszichológiai elméletek neurofiziológiai elméletek lesznek, ami egyfajta hit-agyállapot azonossági tézist is feltételez.⁸

⁵ Vö. pl. „Sellars központi gondolata az volt, hogy a pszichológiai fogalmak olyanok, mint a tudományos elméleti fogalmak”. DeVries 2021.

⁶ Carnap 1954 in Carnap 1956a. 230-31.

⁷ Legalábbis tudatosan. Lásd erről Carnap levelét Hempelnek (1958. február 12; Carnap Archive 102-13-63), amiben Carnap beszámol arról, hogy Hempel „The Theoretician’s Dilemma” (1958) című tanulmánya hívta fel a figyelmét Ramsey „Theories” (1930) című írására; majd utána nézett, és megtalálta saját, feltehetőleg még Prágában széljegyzetelt példányát Ramsey tanulmányából. Vö. Psillos bevezetőjével Carnap (1959/2000) írásához, különösképpen a 7. lábjegyzettel.

⁸ Vö. Carnap 1947/1956, section 13-15, és Fodor 1979/1981.

II. A BEVETT NÉZET

Annak az alátámasztásával kezdeném, hogy valóban ez a bevett nézet Carnap felfogásáról a mentális állapotokról, és ezen belül a hitekről és az intencionalitásról. Íme néhány jellemző leírás és idézet.

A. J. Ayer, amikor Carnapnak az elméről és a mentális állapotokról vallott nézeteit tárgyalja a *The Problem of Knowledge* (Ayer 1956. 211–214), a „Carnap’s Treatment of the Problem of Other Minds” (Ayer 1963),⁹ sőt a *The Central Questions of Philosophy* (Ayer 1973. 126) című műveiben, kizárólag Carnap korai, radikális fizikalista nézeteit említi, amelyeket 1932-es előadásaiban és cikkeiben fogalmazott meg. Putnam a „Brains and Behavior” című tanulmányában (Putnam 1963. 3) úgy rekonstruálja Carnap korai logikai pozitívista fizikalista nézetét, mint ami azt állítja, hogy „létezik egy következtetés a mentális-kijelentések és a viselkedés-kijelentések között; (...) amely (bizonyos értelemben) a mentális-szavak jelentéséből (...) következik”.

Jerry Fodor (1968. 51) szintén úgy jellemzi a korai logikai pozitívista nézetet, mint ami szerint szükségszerű igazság, hogy „minden egyes mentális predikátumhoz, amely pszichológiai magyarázatban felhasználható, léteznie kell legalább egy olyan viselkedésleírásnak, amellyel logikai kapcsolatban áll”. Továbbá a „Propositional Attitudes” (1979) című tanulmányában Carnap *Meaning and Necessity* (1947) című könyvében található elemzését a „hit” jelentéséről olyan nézetként értelmezi, amely a hitet egy személynek egy mondathoz való viszonyával *azonosítja*, ahol a viszony a személynek a mondat kimondására való hajlandósága.

Dermot Moran szerint „Rudolf Carnap javasolta a pszichológiai kifejezések eliminálását, vagy legalábbis az összes pszichológiai mondat fizikai mondatokra való redukálását, azt a tézist védve, hogy »a pszichológia minden mondata fizikai folyamatokról szól, nevezetesen az emberek és más állatok fizikai viselkedéséről«”. Haugeland „Intentionality All-Stars” (1990) című tanulmányában a korai logikai pozitívista fizikalistákat úgy jellemzi (a „paleo-behavioristákat”, ahogy ő nevezi őket), mint akik eliminativisták a mentális állapotokkal mint belső állapotokkal kapcsolatban. Searle hasonló nézetet fogalmazott meg, mely szerint a logikai empiristák azt vallották, hogy „Egy személy mentális állapotára vonatkozó kijelentés, például az a kijelentés, hogy egy személy azt hiszi, hogy esni fog, vagy hogy fájdalmat érez a könyökében, egyszerűen ugyanazt jelenti, és lefordítható az adott személy tényleges és lehetséges viselkedésére vonatkozó kijelentések összességére” (Searle 2004. 51). Továbbá „a logikai behavioristák azt állították, hogy a mentális állapotok semmi mások, mint viselkedések és viselkedési diszpozíciók” (Searle 2004. 53), és nem említt semmilyen más nézetet, amely a logikai empiristáknak tulajdonítható.

⁹ Carnap más elmékre vonatkozó nézeteiről lásd még Tuboly 2017, Ambrus 2017.

Amy Kind „The Mind-Body Problem in the 20th Century” (2019) című írásában a következőket írja: „A logikai behavioristák számára (...) a mentális szótárat nem szabad úgy értelmezni, mint ami belső mentális állapotokra utal. Az ilyen szavakat tartalmazó állítások jelentése inkább a viselkedésre vonatkozó tényekből áll” (Kind 2019. 54–55). Carnap későbbi „elméleti terminus” nézetéről nem esik szó; az egyetlen utalás Carnap „Psychology in Physical Language” (1932) című írására vonatkozik, illetve Hempel „The Logical Analysis of Psychology” (1935/1949) című művére.

Ami pedig az intencionalitást illeti: a mentális állapot beszámolóik jelentésének ilyenfajta behaviorista értelmezése, úgy tűnik, *eo ipso* antirealista vagy eliminativista az intencionalitással kapcsolatban, hiszen a hitet nem személyek valamilyen intencionális tárgyra irányuló olyan belső állapotaként értelmezi.

III. A RADIKÁLIS FIZIKALISTA KORSZAK: LOGIKAI BEHAVIORISTA VOLT-E CARNAP?

Saját nézetem kifejtéséhez először is tisztázásra szorul, pontosan mit is értünk, illetve mit értenek az értelmezők „logikai behaviorizmuson”.

A „*logikai behaviorizmus*” *mai értelmezése*. A fogalom mai, bevett értelmezése szerint a mentális állapotok és a viselkedések között *fogalmi kapcsolat* van: a mentális állapotok általános fogalma valamilyen viselkedés vagy viselkedési diszpozíció fogalma; ennek megfelelően például egy bizonyos hittel rendelkezni, *azt jelenti*: bizonyos helyzetekben bizonyos módon viselkedni vagy arra diszponálnak lenni. Ez az általános értelem, amely szerint például Ryle-t logikai behavioristaként értelmezik.

Ezzel az értelmezéssel összhangban a *The Routledge Encyclopedia of Philosophy* az „analitikus behaviorizmust” (a logikai behaviorizmus szinonímáját) úgy definiálja, mint azt a nézetet, amely szerint „a viselkedés és a mentális állapotok között fogalmi kapcsolat van. A mentális állapotokról való beszéd egyszerűen a viselkedésről és a viselkedésre való diszpozíciókról való beszéd”.¹⁰ Nos, ez az általános meghatározás Carnap nézetére is érvényes lehetne, bizonyos megkövetésekkel arra vonatkozóan, hogy mit értünk „fogalmi kapcsolaton”. A Routledge-definíció így folytatódik: „Ez felfedezhető (ti. a fogalmi kapcsolatok, A. G.), állítják a nézet képviselői, az általunk használt mentális nyelv megfelelő fogalmi elemzésével. A nézet legerősebb változata szerint a mentális nyelv és a viselkedési nyelv között lehetséges fordítás”. Nos, Carnap 1932-ben valóban egyfajta „fordítási nézetet” képviselt.¹¹ De természetesen az, hogy ez a leírás illik-e Carnap felfogására, attól függ, mit értünk „a mentális nyelv megfelelő fogalmi

¹⁰ Braddon-Mitchell 1998.

¹¹ „Translational view” a szekunder irodalomban.

elemzésén”. Ha a jelentés verifikacionista elméletét ilyen megfelelő elemzésnek fogadjuk el, akkor a leírás Carnap megközelítését is lefedi. De én azt feltételezem, hogy a Routledge szócikkban szereplő kifejezés szándékolt jelentése más, tudniillik a hétköznapi nyelv-elemzés valamilyen változata, amelyet Ryle és Wittgenstein is gyakorolt, Carnap azonban nem.

A *Stanford Encyclopedia of Philosophy* szerint: „Az analitikus vagy logikai behaviorizmus a filozófiában a mentális kifejezések vagy fogalmak jelentéséről vagy szemantikájáról szóló elmélet. Azt állítja, hogy maga a mentális állapot fogalma egy viselkedési diszpozíció vagy viselkedési tendenciák egy csoportjának a fogalma, amely abban nyilvánul meg, hogy egy személy hogyan viselkedik egy bizonyos helyzetben, vagy egy másikban”.¹² Ez a jellemzés nyilvánvalóan nem illik Carnapra. Carnap korai ún. radikális fizikalista korszakában sem állította, hogy a mentális állapot általános *fogalma* egy viselkedés vagy viselkedési diszpozíció *fogalma* volna, és nem állította, hogy az egyes mentális fogalmak jelentése vagy intenziója valamilyen partikuláris viselkedés, vagy viselkedési hajlandóság; nem állította, hogy például az „izgatottnak lenni” *azt jelenti*: „bizonyos fajta mozdulatokat tenni, késztetést érezni a kiabálásra, elvörösödni, magas vérnyomással rendelkezni... stb.”. Carnap csak a pszichológiai állapotokra és a viselkedésekre vonatkozó bizonyos mondatok *extenzionális ekvivalenciáját* állította. Továbbá, a nem sokkal későbbi ún. „diszpozicionalista nézete” sem értelmezhető így, amint majd megmutatom. Carnap tehát egyértelműen *nem* volt logikai behaviorista a kifejezés mai bevett értelmében.

Carnap korai fizikalista nézeteit azonban a logikai empirista hagyományban is logikai behaviorizmusként címkézték (Hempel 1935 terminológiai javaslata nyomán). Mi tehát ez az értelem, amelyben Carnap 1930-as évek eleji nézetét Hempel és Feigl, vagy a fizikalizmus kritikusai, így Schlick és Juhos is logikai behavioristának tekintették, és amely értelemben egyes mai logikai empirizmus szakértők, mint például Uebel (2021) és Crawford (2021), tagadják, hogy Carnap logikai behaviorista lett volna?

A „*logikai behaviorizmus*” a *logikai pozitivisták szerint*. A korai, radikális fizikalista Carnap úgynevezett „fordítási nézete” szerint a pszichológiai állapot beszámolóik jelentése a következő:

Az, hogy „X személy izgatott”, azt jelenti: „Ha X-et most ilyen és ilyen fajta ingereknek tesszük ki, akkor X ilyen és ilyen módon reagál.

(Carnap 1932/1959. 186.)

¹² Graham 2023.

Illetve egy konkrét példával:

„A. úr most izgatott” ekvipolens azzal, hogy A. úr testi (és különösképpen az idegrendszeri) állapota magas pulzus és légzésszámmal jellemezhető, ami, bizonyos ingerek alkalmazásával még tovább fokozható, továbbá kérdésekre adott vehemens és tényszerűen nem kielégítő válaszokkal, és bizonyos ingerek alkalmazása esetén heves testmozgásokkal. (Carnap 1932/1959.)

A pszichológiai állapotokról¹³ beszámoló mondatok jelentésének általános meghatározása tehát:

M: M akkor és csak akkor (ha S akkor B)

(ahol M az X személy pszichológiai állapota, B X viselkedési vagy testi állapota, S az X-re ható stimulus).

Más szóval az „M” és a „Ha S akkor B” mondatok *extenzionálisan ekvivalensek*, azaz kölcsönösen lefordíthatók egymásra.¹⁴

Carnap korai fizikalista nézetének Feigl (1950, 1958/1967, 1960), Hempel (1935) és Juhos (1934, 1935, 1936) általi tárgyalása alapján úgy tűnik, a „logikai behaviorista” nézetet azt értik, hogy az „M” és a „Ha S akkor B” mondatok extenzionális ekvivalenciája *logikai ekvivalencián* alapul, azaz a mentális állapotokról beszámoló mondatok *analitikusan* fordíthatók inger-viselkedés kondicionális mondatokra (mindkét irányban). Az alternatív „empirikus behaviorista” nézet pedig az lenne, hogy az extenzionális ekvivalencia az „M” és a „Ha S akkor B” mondatok *empirikus ekvivalenciáján* alapul, azaz a mentális állapot beszámolóik lefordíthatósága inger-viselkedés kondicionálisokra valamilyen pszichofizikai *természettörvényen* alapulna.

¹³ Carnap a fizikalizmussal kapcsolatos 1932-ben megjelent tanulmányaiban kizárólag érzetállapotokat hoz példának a pszichológiai állapotokra. Ugyanakkor kézenfekvő, hogy ebben az időszakban a hitek vonatkozásában is hasonló volt a nézete, azzal a kiegészítéssel, hogy a viselkedések részének tekintette a nyelvi viselkedést is, bizonyos mondatok (hangsorok) kimondását. Korábban, az *Aufbau*-ban (1928), illetve nem sokkal később, a *Logical Syntax*-ban (1934/1937) is foglalkozik specifikusan a hit-beszámoló mondatok jelentésével, későbbi írásaiban (Carnap 1947/1956, 1954, 1955a, 1955b) pedig részletes elemzést ad a hit-mondatok (intencionális) tartalmáról is. Lásd később.

¹⁴ Carnap az „ekvipolens” kifejezést használta, illetve úgy fogalmazott, hogy „azt jelenti”, amin a két mondat kölcsönös egymásra való lefordíthatóságát értette. Fontos azonban, hogy a „kölcsönös fordíthatóság” vagy „azonos jelentésűség” nem azt fejezi ki (amire talán elsőre gondolna a Carnap nézeteiben kevésbé jártas olvasó), hogy a két mondatnak az intenzió értelmében vett jelentése egyezik meg egymással. Hanem azt, hogy egy pszichológiai mondat (ami pl. egy bizonyos hitet tulajdonít meg egy személlynek) akkor és csak akkor igaz, amikor a személyről egy bizonyos fizikai mondat (ami egy bizonyos viselkedési és testi állapotot tulajdonít neki) igaz, mégpedig azért, mert a két mondatnak azonosak a verifikációs feltételei.

Az alábbiakban két kérdést vizsgálok: egyrészt mennyiben jogos ezt a logikai empirista értelmezést „logikai” behaviorizmusként jellemezni, másrészt hogy Carnap vajon képviselte-e bármikor is ezt a nézetet.

A „logikai behaviorista” nézet szerint tehát a pszichológiai mondatok extenzionális ekvivalenciája viselkedési mondatokkal nem pszichofizikai törvényeken, hanem logikai ekvivalencián alapul. De mit értsünk itt „logikai ekvivalencián”? Nyilvánvaló nem olyan ekvivalenciát, ami szerint a pszichológiai mondatok kizárólag logikai elvekre támaszkodva átalakíthatók extenzionálisan ekvivalens fizikai, viselkedési mondatokká. Az, hogy a pszichológiai és a viselkedési mondatokat extenzionálisan ekvivalensnek tekintjük, Carnap nézete szerint arra támaszodik, hogy a tudományos jelentéssel bíró mondatokkal szembeni azon követelményt, hogy a jelentésüknek interszjektívnek kell lennie, csak (az interszjektíve megfigyelhető) viselkedésekre illetve testi állapotokra vonatkozó fizikai nyelvű mondatok képesek teljesíteni. Carnap ekkori nézete szerint ugyanis a pszichológiai állapotok szjektív, a tudat számára adódó minőségeire vonatkozó fenomenális nyelv *nem lehet* interszjektív (emelletti érveit elsősorban a „Psychologie in physikalischer Sprache” (1932) című tanulmányában fejtette ki).

Tehát azért „logikai” ez a behaviorizmus, mert az extenzionális ekvivalencia *nem* valamilyen a pszichológiai állapotok és viselkedési és testi állapotok közötti *empirikus természettörvényen* alapul (ahogy azt Carnap korábban és később is állította). Ilyen törvényeken nem alapulhat, ugyanis ilyen törvényeket nem lehet tudományos, azaz interszjektív jelentéssel bírónak megfogalmazni. Így nincs más lehetőség, mint úgy *definiálni* a pszichológiai mondatok jelentését, mint amelyek viselkedésekre és testi állapotokra vonatkoznak. De, még egyszer, *ez nem jelenti azt*, hogy Carnap szerint *fogalmi kapcsolat* lenne bizonyos pszichológiai állapot beszámoló és viselkedésekről szóló beszámoló között, azaz hogy „egy bizonyos hittel rendelkezni” azt jelentené, hogy „egy bizonyos módon viselkedni”. (És azt sem, hogy Carnap elvetette volna a lehetőséget, hogy fennállnak természettörvények bizonyos pszichológiai állapotok és fizikai állapotok között, csak ebben a korszakában úgy vélte, ezeket nem lehet tudományos értelemmel bírónak megfogalmazni.)

Tehát a kérdés: vajon adekvát-e Carnapnak ezt a nézetét *logikai* behaviorizmusnak nevezni? Véleményem szerint ez nem dönthető el egyértelműen, a kérdés részben, de csak részben, terminológiai. Lehet ugyanis érvelni amellett, hogy a „logikai” jelző tartalmilag is megfelelő. Ugyanis nem csak arról van szó, hogy Carnap szerint a pszichológiai mondatok, úgymond, *definíció szerint* vonatkoznak viselkedésekre (és pusztán ezért „logikai” ez a „behaviorizmus”). Hanem arról is, hogy azok az érvek, amelyek alapján Carnap kizárta, hogy a pszichológiai mondatok belső, tudatélményekkel járó állapotokra vonatkozhassanak, *inkább* tekinthetők *a priori*, fogalmi megalapozottságúnak, mint egyszerű empirikus tényeken alapulóknak. Carnap ugyanis azt állította, az, hogy mások

tudatélményeit nem lehet közvetlenül megfigyelni, *nem* azon az empirikus tényen alapul, hogy nincs olyan *érzékünk*, illetve nem rendelkezünk olyan *technikai eszközökkel*, amelyek lehetővé tennék a telepátiát, például azt, hogy én fájdalmat érzek, amikor egy másik testet jellegzetes fájdalom-inger ér.¹⁵ Carnap mások tapasztalatainak a megfigyelését „logikailag” tartotta lehetetlennek, azaz úgy gondolta, az a scenárió, ami szerint mások tapasztalatait megfigyeljük, ellentmondásokat rejt magában. Egyfelől megsérti a *principium individuationis*-t, azaz a személyek (mint tudatos állapotok alanyai) elkülönültségének tézisést; másfelől egyéb ellentmondásos feltevéseket is involvál, például, hogy léteznek nem tudatos, nem átélt tapasztalatok, illetve hogy vannak „tulajdonos nélküli”, senki által sem birtokolt tapasztalatok. (Az utóbbi megfontolások, feltevésem szerint, Wittgensteintől származnak, vö. Ambrus 2020.)

A másik kérdés az, hogy Carnap vajon képviselte-e *bármikor* is az ebben az értelemben vett logikai behaviorizmust vagy sem. Úgy tűnik, egyes logikai empirizmus szakértők, például Uebel és Crawford szerint nem. Kétségtelen, hogy Carnap a *Logischer Syntax der Sprache* (1934) illetve a *Philosophy and Logical Syntax* (1935) című műveiben már explicite megfogalmazta, hogy az extenzionális ekvivalencia alapulhat empirikus, pszichofizikai természettörvényen is. Mi több, egy Feigl-nek írt 1933 júniusi levelében is megfogalmazza ezt a lehetőséget.¹⁶ Eszerint tehát Carnap már legalábbis 1933 júniusától nem volt logikai behaviorista. Mi több, egyes nézetek szerint Carnap már az „A fizikai nyelv mint a tudomány univerzális nyelve” (1932/1934/1998) és a *Psychologie in physikalischer Sprache* (1932/1959) tanumányaiban sem volt az. Az „A fizikai nyelv”-ben Carnap például beszél „a transzformáció szabályairól a fizikai nyelven belül (beleértve a természettörvények rendszerét)” (1932/1934. 88). Ezen és más szöveghelyek alapján, Crawford, úgy tűnik, azt állítja,¹⁷ hogy Carnap már ezekben a tanulmányokban is azt képviselte, hogy az extenzionális ekvivalencia alapulhat természettörvényen is, következésképp Carnap *soha* nem volt logikai behaviorista, a terminus logikai empirista értelmében sem.

Nos, véleményem szerint, ez a nézet nem egyeztethető össze Carnap *Psychologie*-beli álláspontjával, amely szerint egyáltalán nem lehet verifikálni a pszichológiai és viselkedési állapotok korrelációját leíró pszichofizikai törvényeket, mivel nem vagyunk képesek megfigyelni mások tudatélményeit, ami az ilyen törvény-hipotézisek induktív igazolásának szükséges feltétele; és emiatt *szükszerűen* csak fizikai állapotokra, viselkedésekre és testi állapotokra vonatkoz-

¹⁵ Carnap *explicité* tagadta, hogy ezen a kontingens tényen, ti. hogy nincs telepátikus érzékünk vagy eszközünk, alapulna, hogy nem észlelhetjük közvetlenül mások fájdalmát. Vö. a Bécsi Kör (Schlick-kör) 1931. március 5-i ülésének jegyzőkönyvével, in Stadler 2015. 90, és Ambrus 2020.

¹⁶ „Rudolf Carnap an Herbert Feigl, 21 Juni 1933.” In Christian Damböck (szerk.) é.n. *Rudolf Carnap. Wissenschaftlicher Briefwechsel 1920–1935* (preliminary version). 1165–1168.

¹⁷ Vö. Crawford 2021. 241.

hatnak a pszichológiai állapot beszámolók.¹⁸ Eszerint, a „Psychologie”-ban leg-alábbis, Carnap *logikai empirista* logikai behaviorista volt.

IV. LIBERALIZÁLT FIZIKALIZMUS I: A HITEK DISZPOZÍCIÓS BEAZONOSÍTÁSA

1. A hit értelmezése a *Logical Foundations of the Unity of Science*-ben

Akárhogy is, Carnap nem sokkal később már elvetette, hogy a pszichológiai állapot beszámolók viselkedésekre vagy viselkedési diszpozíciókra utalnának; az 1938-ban megjelent „*Logical Foundations of the Unity of Science*”-ben már explicite megfogalmazta ezt.

A düh nem azonos azzal a mozgással, ahogy egy dühös élőlény reagál a környezete állapotára, (...) az állapot időnként fennáll ezeknek a kívülről megfigyelhető eseményeknek a bekövetkezése nélkül: ezek az események az állapot bizonyos törvények

¹⁸ Mint Ambrus 2020 tanulmányomban részletesen bemutattam, Carnap a „Psychologie”-ban amellett érvelt, hogy mások tapasztalatait, tudatélményeit nem lehet megismerni, elvileg sem, sem közvetlenül, megfigyelés révén, sem közvetve, következtetés révén, azaz az ún. analógias következtetésre („*Analogieschluss*”, „*analogical inference*”) támaszkodva, tehát a tudatélmények és a fizikai állapotok közötti általános korrelációkat leíró pszichofizikai törvényekből, a saját tudatállapotból, a saját testi állapotból és a másik személy testi állapotából következtetve a másik személy tudatállapotára.

Egyik anoním bírálóm felveti, hogy ha így lenne, azaz ha a pszichológiai és a fizikai állapotokra vonatkozó diskurzus mondatait sem logikailag, sem pszichofizikai törvényekkel nem lehet összekapcsolni, akkor vajon mire alapozta Carnap, hogy a pszichológiai mondatokat lefordíthatjuk viselkedési mondatokra? Nos, a válasz az, hogy Carnap szerint meg lehet figyelni korrelációkat bizonyos inger-viselkedés párok és pszichológiai állapot tulajdonítások között, és erre lehet alapozni a pszichológiai mondatok jelentését, fizikai mondatokra való fordítását. Részletesebben: bizonyos fizikai ingerekkel együttjárnak bizonyos viselkedések, amibe beletartozhatnak nyelvi viselkedések is. Így az „X fájdalomállapotban van” pszichológiai mondat lefordítható az „X ilyen-és-ilyen ingerkörnyezetben így-és-így viselkedik” fizikai mondatra (azaz X fájdalom-viselkedik, vagy kimondja azt a mondatot, hogy „Ez fáj”). A pszichológiai állapot tulajdoníthatóságához nincs szükség sem arra, hogy tudjuk, milyen tudatélménye van X-nek, sem arra, hogy logikai kapcsolat legyen az X-nek valamilyen tudatélményt tulajdonító leírás és az X viselkedésére vonatkozó leírás között. Másképp: az „X fájdalomállapotban van” jelentése nem támaszkodik olyan pszichofizikai törvényekre, amely egy *fenomenális* állapot és valamilyen fizikai állapot (viselkedési, testi vagy agyi állapot) közötti reguláris korrelációt fejez ki. A pszichológiai mondat jelentését meghatározó kondicionálisban kizárólag megfigyelhető fizikai ingerekre és viselkedésekre vonatkozó terminusok szerepelnek (a fenomenális élményre hivatkozás, mondhatni, kiesik).

Másfelől, a hit-állapotra vonatkozó pszichológiai mondatok jelentése is hasonlóan értelmezhető. Például az „X azt hiszi, hogy esni fog” mondat lefordítható inger-viselkedés párokból álló mondatokra, ahol az inger lehet X észlelési állapota (X látja, hogy borús az ég), amire a viselkedési válasz az, hogy X esernyőt vesz magához, vagy az X-nek feltett kérdés, hogy „Milyen idő lesz szerinted?” és X nyelvi viselkedési válasza az „Esni fog” hangsor kimondása.

szerinti következményei, ezért megfelelő körülmények esetén az állapot szimptomáinak tekinthetők; de nem azonosak velük. (Carnap 1938/1991. 402.)

Az pedig, hogy már jóval előbb is olyan nézeteket fogalmazott meg, amelyekben implicit, hogy újra interszubjektívnek tekintette a fenomenális nyelvet (Carnap 1934/1937, 1935/1972, és 1936-7/1972 illetve a Carnap 1933. június 21-i levele Feiglnek), azt jelenti, hogy már ekkor sem tartotta fenn a logikai empirista logikai behaviorizmus melletti fő érvét, miszerint a pszichológiai állapot beszámolók nem vonatkozhatnak másra, mint fizikai állapotokra, hiszen tudatélményekre nem vonatkozhatnak, lévén a fenomenális nyelv nem interszubjektív.

2. A hit értelmezése a *Meaning and Necessity*-ben

Carnap a *Meaning and Necessity*-ben (1947/1956, para 13–15) részletesen foglalkozott a hit-mondatok értelmezésével, továbbfejlesztve a *Logical Syntax of Language*-ben (Carnap 1934/1937) csak futólag javasolt nézetét, miszerint a hit egy személy (elemezetlen) viszonya vagy egy proposícióhoz, vagy egy mondathoz. Eszerint az előbbi, ún. tartalmi módbeli megfogalmazás intenzionális mondatot ad, az utóbbi, formális módbeli pedig extenzionális. Például: „Károly azt gondolta, hogy Péter holnap jön” illetve „Károly azt a mondatot gondolta: »Péter holnap jön«”.¹⁹

Carnap (1947/1956) új javaslata szerint a hit-beszámolók tartalmát kifejező mondatok sem nem extenzionálisak, sem nem intenzionálisak. Ezt a nézetet olyan lehetséges esetek motiválták, amikor egy személy két logikailag ekvivalens, tehát azonos intenziójú mondat közül egyiket hiszi, a másikat nem. (Carnap példája szerint: lehetséges, hogy egy személy hisz egy bizonyos proposícióban, ugyanakkor egy logikailag ekvivalens proposícióban nem, azért, mert nem képes megérteni az utóbbi jelentését. Illusztrációként olyan proposíciókra hivatkozik, amelyekről Russell bebizonyította a *Principia Mathematica*-ban, hogy logikailag ekvivalensek, azonban a hit alanya nem képes követni Russell bizonyítását.)

A javaslat szerint a „John azt hiszi, hogy D” (S szemantikai rendszerben) hit-mondat jelentése a következő:

Létezik egy olyan S_i mondat az S' szemantikai rendszerben, hogy

- (a) S_i, S^2 -ben intenzionálisan izomorf 'D'-vel, és
- (b) John diszponált afirmatívén válaszolni S_i -re mint S' egy mondatára.

Az S' nyelv illetve az S_i mondat olyan, amit John ért. Az intencionális izomorfiát Carnap így definiálta: Két mondat akkor „intenzionálisan izomorf”, ha azonos

¹⁹ Carnap 1934/1937. 292.

intenzionális szerkezettel rendelkeznek, azaz ha egész mondatokként logikailag ekvivalensek, továbbá, azonos számú részből állnak, amelyek mindegyike logikailag ekvivalens a megfelelőjével, azaz megegyezik az intenziójuk.²⁰

Carnap az (a) feltétellel, azaz az „intenzionális izomorfia” megkövetelésével, a hitek tartalmának olyan finom felbontását akarta elérni, amivel a hit tartalma *elégségesen pontosan* van meghatározva ahhoz, hogy egy személy hitállapotait *individuuálni* lehessen. A (b) feltétellel pedig a hit-tulajdonító mondat tudományos értelmességét kívánja biztosítani, tudniillik azt, hogy a hitet (ami belső, közvetlenül nem észlelhető állapot) kizárólag fizikai szimptómák (bizonyos hangsorok) észlelésére támaszkodva (azaz interszjektíve) azonosítani lehessen.

Chisholm (1955/1956) híres bírálata szerint azonban ez nem lehetséges. Az ellenvetés lényege, hogy amikor John azt hiszi, hogy D, akkor John nem pusztán egy fizikai hangsor kimondására diszponált, hanem egy olyan hangsoréra, amit *S'* nyelv egy *S*_i mondatának tekint. Egy példával: tegyük fel, hogy Karl, egy német nyelvű személy, rendelkezik a következő tartalmú hittel: Ez (ti. egy Karl által észlelt lény) egy kutya. Carnap javaslata szerint („Meaning and Synonymy in Natural Languages”, 1955a) ez akkor és csak akkor áll fenn, ha

a) Karl olyan diszpozícióban van, hogy hajlamos a „(Das ist) ein Hund”²¹ mondat kimondására,

és

b) A „Hund” német szó azt jelenti: kutya.

vagy

b') A „Hund” szóval a német nyelvű emberek kutyákra referálnak.

A „jelent” illetve a „referál” azonban, *prima facie*, „intencionális” (mentalisztikus) szavak.²² Ez pedig azt jelenti, nem sikerült a hiteket beazonosító krité-

²⁰ Carnap 1947/1956. par. 14. 56–59, vö. Uebel 2020. 151.

²¹ Carnap példája a Pferd (ló) és az Unikorn (unikornis).

²² Chisholm így határozza meg annak a feltételeit, hogy egy mondat intencionális:

i. Egy egyszerű kijelentő mondat intencionális, amennyiben egy tárgyra utaló kifejezést (nevet vagy leírást) úgy használ, hogy sem a mondat, sem a tagadása nem implikálja, hogy létezik valami, amire a tárgy-kifejezés utal.

ii. Egy propozicionális mellékmondatot tartalmazó nem összetett mondat intencionális, ha sem a mondat, sem a tagadása nem implikálja, hogy a mellékmondat igaz, vagy hogy hamis.

iii. Egy mondat intencionális, ha egy benne szereplő kifejezést koextenzív kifejezéssel felcserélve, megváltozik a mondat kognitív értéke.

iv. Egy összetett mondat intencionális, ha legalább egy részmondata intencionális.

Közkeletű bíráló Chisholm javaslatával kapcsolatban, hogy noha a Brentano-tétel nyelvi változatát szándékozta megfogalmazni, összemosta az intencionális és az intenzionális fogalmát, hiszen az i-iv. feltételek nemcsak intencionális, hanem például modális mondatokra is fennállnak. Mindazonáltal itt megtartom Chisholm eredeti terminológiáját, hogy érvének a rekonstrukciója világos legyen.

riumot tisztán fizikai (csak fizikai hangokra és fizikai viselkedésekre hivatkozó) nyelven megfogalmazni.

Carnap a következő módon próbálta ezt az ellenvetést kivédeni. A „jeleníteni” illetve a „referálni” kifejezést elemezzük az „intenzió” és „az intenzió kielégítése” terminusaiban, valamint ezekről a kifejezésekről adjunk behaviorisztikusan elemzést. Tehát:

1. Ahelyett, hogy azt mondanánk, „*Q*” egy ilyen-és-ilyenre referál, azt mondjuk, ha léteznek ilyen-és-ilyenek, akkor azok kielégítik „*Q*” intenzióját.
2. A „*Q*” predikátum intenziója egy *X* beszélő számára az az általános feltétel, amelyet egy *y* tárgynak ki kell elégítenie ahhoz, hogy *X* hajlandó legyen *y*-nek tulajdonítani *Q*-t.
3. *X* *y*-nak tulajdonítja *Q*-t, ha *y* jelenlétében *X* affirmatív választ ad a „*Q?*” kérdésre.²³

Chisholm szerint azonban ez a javaslat sem működik. A meghatározás ugyanis csak akkor megfelelő, ha megengedi, hogy a németül beszélő Karlról azt állítsuk: *y* kielégíti, például, a „*Hund*” intenzióját Karl számára, akkor és csak akkor, ha *y* egy kutya. Azonban tegyük fel, hogy Karl egy rókát lát, és a rókát összetéveszti egy kutyával. Ekkor Karl a „*Hund?*” kérdésre affirmatív választ adna, azaz a „*Hund*” intenziójába beletartozna a róka is. Másfelől az is lehetséges, hogy Karl lát egy kutyát, de valamiért nem tekinti kutyának: ilyen esetekben Karl nem adna affirmatív válasz a „*Hund?*” kérdésre, így a definíció szerint ez a kutya nem tartozna a „*Hund*” intenziójába.

A carnapi meghatározás kézenfekvően pontosítható lenne úgy, hogy elkerülje a fenti problémákat. Eszerint: a „*Q*” predikátum intenziója egy *X* beszélő számára az az általános feltétel, amiről *X*-nek *hinnie kell*, hogy *y* kielégíti, ahhoz, hogy affirmatív választ adjon a „*Q?*” kérdésre. A probléma ezzel a javaslattal az, hogy a „hinni” maga is intencionális kifejezés, ezzel a módosítással tehát nem sikerül a „referálni” kifejezést nem-intencionális, fizikai terminusokkal meghatározni.

Carnap válaszában („Some Concepts of Pragmatics”, 1955b) elismerte, hogy a hit-mondatok jelentését nem lehet kizárólag fizikai szimptomák, nyelvi-viselkedési aktusok alapján, tehát megfigyelhető fizikai jelenségek alapján azonosítani, hanem más – *belső* – mentális állapotokra, tehát *további* hitekre, szándékokra etc. is hivatkozni kell.

A „bevett történet” szerint a „logikai behaviorizmus” bukásának egyik fontos lépése volt Chisholm ezen érve, illetve ennek az érvelésnek a hit más hasonló behaviorisztikus megközelítéseivel szembeni alkalmazása,²⁴ amit széles körben

²³ Vö. Chisholm 1957. 175–177.

²⁴ Lásd még Chisholm 1957, ahol Chisholm Carnap mellett Braithwaite 1946, Ayer 1947, Reichenbach 1947, Osgood 1953 behaviorisztikus javaslatait ezen érv megfelelően módosított változataival szándékozott cáfolni.

elfogadtak. A „bevett történet” azonban kiegészítésre szorul. Carnap ugyanis azt állította, hogy már az 1947-ben megjelent *Meaning and Necessity* megírásakor is úgy gondolta, hogy a „hit” fogalmát elméleti konstruktumként kell bevezetni a pszichológiában. Azaz hogy a hiteket ne csak kizárólag az ingerek és a viselkedés között közvetítő ismeretlen természetű belső állapotként értelmezzük, hanem olyan állapotokként, amelyek *más belső állapotokkal* is kapcsolatban vannak. Csak, mint írja, a *Meaning and Necessity* megírásakor még nem realizálta, hogy a hit-mondatok jelentésére vonatkozó javaslatát is érinti ez a különbség, ezért egyszerűsítette nézetének megfogalmazását (Carnap 1954/1956. 230–231). Másrészt Carnap azt is hozzáteszi: a *Meaning and Necessity* megjelenése óta, többek között Feigl (1950, 1951) és Hempel (1952) jól alátámasztott érvelésének hatására, *ez vált a domináns nézetté a logikai empiristák körében* (Carnap 1954/1956).

További ironikus adalék, hogy Feigl már 1951-ben(!)²⁵ anakronisztikusként jellemzi Ryle 1949-ben megjelent²⁶ *The Concept of Mind*-beli javaslatait a mentális fogalmak behaviorisztikus értelmezésére, arra hivatkozva, hogy Carnap és más logikai empiristák már 20 évvel korábban hasonló nézetet képviseltek; *ráadásul azóta már el is vetették ezeket*, és jelenleg (azaz 1951-ben) azt képviselik, hogy a pszichológiai fogalmakat elméleti fogalmakként kell értelmezni.²⁷ Mint Feigl megjegyzése is rávilágít: a logikai empirista fizikalisták már korábban elméleti terminusoknak tekintették a pszichológiai terminusokat, továbbá, a fizikalizmus egységes tudomány tézisével összhangban, amely a pszichológiai törvények neurális törvényekre való redukálhatóságát feltételezte, a mentális és az agyi állapotok azonosságának téziséét is képviselték (különböző megfogalmazásokban ugyan, Carnap anti-metafizikus, nyelvi változatától Feigl empirikusan értelmesnek tekintett metafizikai változatáig) – jóval az „ausztrál” elme-agy azonosságelmélet emblematikus írásainak megjelenése előtt (Smart 1959/2003, Lewis 1966,²⁸ Armstrong 1968).

A hit elméleti terminuskénti értelmezésének elfogadásával Carnap kivédi Chisholm ellenvetését, hiszen ezzel az elképzeléssel összefér, hogy egy hit beazonosításában *nemcsak* az ingerekre és a nyelvi viselkedésre támaszkodunk, hanem más belső állapotokra, további hitekre és más mentális állapotokra is (pl. arra, hogy az Karl *azt hitte*, hogy olyan valamit lát, aminek a tulajdonságai olyanok, mint a kutyáké). Más kérdés, hogy Carnap számára további feladatot jelentett, hogy az elméleti terminusok pontos jelentését, illetve a velük megfogalmazott elméleti mondatok tudományos értelmességét bemutató elképzelést is kidolgozzon. Ezt későbbi írásaiban illetve előadásaiban tette meg.

²⁵ Feigl 1951. 191.

²⁶ Ryle 1949/1974.

²⁷ Természetesen Ryle és Carnap „behaviorizmusa” lényeges szempontokból különbözött.

²⁸ Lewis 1966-os írásáról az elme-agy azonosság-elmélet mellett, lásd Pöntör–Tózsér 2016; Lewis nézeteiről a más elmékkel kapcsolatban, Kocsis 2017.

V. LIBERALIZÁLT FIZIKALIZMUS II: A „HIT” MINT ELMÉLETI TERMINUS

1. A pszichológiai terminusok jelentése általában

Carnap az elméleti terminusok jelentésére vonatkozó nézeteit a következő írásaiban illetve (később publikált) előadásaiban fejtette ki: *The Methodological Character of Theoretical Concepts* (1956), *Observational Language and Theoretical Language* (1958/1975), *Theoretical Concepts in Science* (1959/2000), *The Philosophical Foundations of Physics* (1966).

A *Methodological Character* szerint az elméleti terminusok referenciája csak részlegesen meghatározott az elmélet posztulátumai és a megfigyelési terminusok és az elméleti terminusok közötti korrespondencia-szabályok által. A javaslat lényege, informálisan megfogalmazva, a következő. Egy elmélet összetevői a következők. T , az elmélet posztulátumainak konjunkciója; L nyelv, amelynek része V_o , a megfigyelési terminusok szótára, és V_e , az elméleti terminusok szótára, valamint a C korrespondencia-szabályok, amelyek a V_e elméleti terminusok és V_o megfigyelési terminusok használatát kapcsolják össze. S_e egy elméleti terminust tartalmazó mondat, akkor *kognitíve értelmes*, ha S_e -ből valamint a C szabályokból és az elmélet T posztulátumaiból *önmagában* nem lehet levezetni semmilyen megfigyelési terminust tartalmazó S_o megfigyelési mondatot, de S_e -ből és más S_k elméleti terminusokat tartalmazó mondatokból, valamint a C szabályokból és a T posztulátumokból *együtt* levezethető ilyen S_o mondat (vö. Carnap 1956. VI. szakasz.) Az elméleti terminusok *jelentését* pedig az elmélet mint részlegesen interpretált kalkulus posztulátumai és a korrespondencia szabályok határozzák meg. Egy elmélet posztulátumai és a levezetési szabályok (amikben szerepelnek elméleti terminusok) együttese eleinte csak egy üres kalkulus: a t elméleti terminusoknak úgy lehet interpretációt adni, ha megadjuk a C korrelációs szabályokat, amiknek a segítségével le lehet vezetni L_o -beli megfigyelési mondatokat. A C -szabályok azonban mindig csak részleges interpretációját adják L_e elméleti terminusainak, így az elméleti terminusok jelentése csak részben meghatározott, a posztulátumok illetve a korrespondencia-szabályok által, így későbbi empirikus eredmények fényében módosítható (összhangban a tudomány gyakorlatával).²⁹

Carnap az „Observational Language and Theoretical Language” (1958/1975), a „Theoretical Terms in Science” (1959/2000) és a *Philosophical Foundations of Physics* (1966) című műveiben Ramsey módszeréhez hasonló módon is meghatározta az elméleti terminusok jelentését. Az elméleti terminusok Ramsey-mondatos értelmezésének lényege a következő: az elméletet összefoglaló TC mondatot (ami az elmélet törvényposztulátumait és a korrespondencia-szabá-

²⁹ Vö. Carnap 1956. X. szakasz.

lyokat tartalmazó konjunktív mondat) átalakítjuk olyan módon, hogy a mondatban szereplő elméleti terminusokat változókkal helyettesítjük, és az így kapott propozicionális függvény egzisztenciális generalizációját vesszük – ez az elmélet Ramsey mondata. Ennek az átalakításnak az eredménye, hogy az elmélet leírásából elimináltuk az elméleti terminusokat, amelyek olyan putatív szingulárisan referáló kifejezések, amik nem megfigyelhető entitásokra utalnak. De mi következik ebből az elméleti terminusok referenciájával kapcsolatos ontológiai kérdésre nézve?

2. Az elméleti terminusok ontológiai státusza

Feigl (1950, 1951) és Hempel (1952) realista nézetet fogadott el az elméleti terminusok referenciájáról (Feigl megfogalmazása szerint éppen olyan értelemben léteznek az elméleti entitások, mint a megfigyelhető), Carnap azonban ún. „neutralista” nézetet képviselt.³⁰ Eszerint egy elméletet meg lehet fogalmazni úgy is, hogy szerepelnek bennük elméleti terminusok mint egyedileg referáló terminusok, illetve úgy is, hogy nem, ti. ha az elméletet a Ramsey-mondatával fejezzük ki. Az előbbi megfogalmazás az elméleti terminusok realiztikus értelmezésével tűnik illeszkedőnek, az utóbbi az instrumentalista értelmezéssel. Carnap szerint azonban ez téves: mivel az elmélet mindkét megfogalmazásának ugyanazok a megfigyelhető következményei, tehát az empirikus tartalma, ezért nincs empirikus (kognitív) értelme annak a kérdésnek, hogy az elméleti terminusok egyedileg referálnak vagy sem. Azaz a „realista” és az „instrumentalista” megfogalmazás közötti választás *nyelvi választás* kérdése, amit gyakorlati indokok alapján hozunk meg. Például sokkal kényelmesebb elektronokról és a töltésükről és a spinjükről beszélni, mint az ezeknek a terminusoknak megfeleltetett változókkal megfogalmazott egzisztenciálisan generalizált mondatokról. De még egyszer: ez nem jelenti azt, hogy a „realisztikus” megfogalmazás a helyes, az „instrumentalista” megfogalmazás helytelen.

De vajon mit jelent mindez a hit terminus vonatkozásában? Carnap „Az elméleti fogalmak módszertani jellege” (1956) tanulmányában (illetve már Carnap 1954/1956-ben is) explicite elméleti terminusnak minősítette a hit fogalmát. Azonban az elméleti terminusokkal foglalkozó későbbi írásaiban (Carnap 1958/1975, Carnap 1959/2000 és Carnap 1966) egyáltalán nem foglalkozik a hittel, illetve a pszichológiai terminusokkal általában. Neutralista álláspontját ezekben a későbbi írásaiban bontotta ki, de kizárólag a fizikai elméleti terminusok vonatkozásában, ezért nem világos, hogy a hitek mint elméleti entitások on-

³⁰ Itt Psillos (1998) interpretációját követem, aki a „neutralizmus” elnevezést adta Carnap álláspontjának az elméleti terminusok ontológiai elkötelezettségéről. Vö. még Carnap 1966. chap. 26. The Ramsey Sentence. 247–256, különösen 254–256.

tológiai státuszával kapcsolatban mi volt pontosan a nézete. Mindazonáltal most tegyük fel, hogy Carnap analóg módon értelmezte a hitet, mint a fizikai elméleti terminusokat, és nézzük meg, ennek a feltevésnek a fényében mit mondhatunk a hit természetéről, illetve arról, hogy mi a viszony a hitek és az agyi állapotok között.

Először is: az elméleti terminusok jelentése, Carnap felfogása szerint, *tudományos elméletek* keretében értelmeződik. Ebből következően, ahhoz, hogy a hitet elméleti terminusként értelmezhesük, fel kell tételezni, hogy (1) léteznek olyan *tudományos pszichológiai elméletek*, illetve *tudományos pszichológiai törvények*, amelyeknek a terminusai hit és más propozicionális attitűd-kifejezések. Ilyenek lehetnek a népi pszichológiai általánosítások,³¹ de más olyan pszichológiai törvények is, amelyek a hit, szándék, döntés és más hasonló hétköznapi pszichológiai fogalmakkal vannak megfogalmazva, azonban tudományos, megfigyelések alapján felállított empirikus törvények. Másrészt hogy (2) az ilyen elméleteket meg lehet axiomatikus formában fogalmazni (tehát tisztán elméleti terminusokat tartalmazó törvényposztulátumok és az elméleti és a megfigyelési terminusokat összekötő korrelációs szabályok egy halmazaként).

Ha feltesszük (1)-et és (2)-t, akkor a hit mint elméleti terminus jelentése meghatározható, és felvethető, hogy vajon a hit terminus referál-e egy partikuláris állapotra, tehát egy személy valamilyen belső, atomisztikusan meghatározott állapotára. Nos, Carnap fent ismertetett neutralista megközelítése szerint a tudományos elméletek olyan megfogalmazása is legitim, ami az elméleti terminusok realista értelmezése mellett „kötelez el” – de az olyan is, amelyik az instrumentalista olvasatot sugallja, ti. a Ramsey-mondatos megfogalmazás. Mindenesetre ha a „realista” megfogalmazást választjuk, akkor úgy tűnik, amellet „kötelezzük el” magunkat, hogy vannak atomisztikusan azonosítható, határozott propozicionális tartalmú hitek. Ezeknek a hiteknek a „természetét” egyfelől a pszichológiai elmélet törvényeinek illetve a korrespondencia szabályok hálózatában betöltött szerepe határozza meg; másfelől a propozicionális tartalmuk (amit Carnap 1947 az intenzionális struktúra fogalmával határozott meg).

Ami a hitek és az agyállapotok viszonyát illeti: a redukció kérdése a pszichológiai és a fiziológiai illetve fizikai *elméletek közötti redukció* kérdéseként fogalmazható meg Carnap számára. Így felvetődik a kérdés, hogy a pszichológiai és a fizikai elméletek közötti redukcióról Carnap milyen felfogást képviselt, a redukció levezethetőségi (Nagel 1961, Hempel 1966), vagy magyarázati el-

³¹ Mint pl. ezek a „közhelyszerű” általánosítások: Ha $\dot{E}(p)$ akkor $H(p)$; Ha $H(p)$ és $H(q)$, akkor $H(p \& q)$; Ha $H(p \& q)$, akkor $H(p)$ és $H(q)$; Ha $H(\text{ha } p, \text{ akkor } q)$ és $H(p)$, akkor $H(q)$; Ha $A(q)$ $H(q)$ eléréséhez p -t kell tennem), akkor p -t teszem; tehát a népi pszichológiai közhelyei (ahogy Lewis fogalmaz) törvényeknek tekinthetők. (\dot{E} : észlelem, hogy...; H : hiszem, hogy...; A : akarom, hogy...). Az ilyen általánosítások tudományos törvény mivolta azonban vitatott a népi pszichológia státuszáról folytatott (későbbi) vitákban, lásd pl. Davidson 1970. Carnap tudtommal nem reflektált erre a kérdésre.

képzelését (Kemeny–Oppenheim 1956)? (A redukció mint fordítás értelmezés, nyilván nem jöhet szóba, mert Carnap már az 1930-as évek közepén elvetette a pszichológiai mondatok teljes, „hiánytalan” lefordíthatóságát fizikai mondatokra.) Carnap a Nagel–Hempel-féle levezethetőségi értelmezést képviselte.³² Ez azt jelenti, a redukálhatóság azon múlik, hogy az elméleti terminusok referenciájának, például egy partikuláris hitnek a különböző instanciálódásaikor van-e olyan agyállapot, amely minden ilyen esetben szintén instanciálódik (ezt a kérdést empirikusan kell megvizsgálni). Hasonlóan ahhoz, ahogy Carnap az érzetek és az agyállapotok viszonyát kezelte, tudniillik hogy *belső állításként* értelmesnek tartotta a redukcionista materialista és a nem-redukcionista (emergens) materialista nézetet is (és az előbbit javasolta),³³ úgy kézenfekvőnek tűnik az értelmezés, hogy *belső állításként* értelmesnek tekinthető a hitek és agyállapotok viszonyára vonatkozó kérdés is – hiszen *választhatunk* olyan leírást, amiben az elméleti terminusok egyedileg referálnak. Azaz: értelmes – belső – kérdés, hogy egy bizonyos hittel korrelál-e valamilyen agyállapot. Ha igen, akkor a neurofiziológiai törvényekből valamint a pszichológiai-neurofiziológiai áthidaló törvényekből levezethetők a (hit-vágy) pszichológiai törvények.

³² Vö. „A fizikalizmus második tézisének különböző megfogalmazásai közül azt preferálnám, amelyik a törvények levezethetőségére hivatkozik:

(II) Minden természettörvény, beleértve azokat, amelyek az élőlényekre, az emberekre, az emberi társadalmakra érvényesek, logikai következménye fizikai törvényeknek, azaz azoknak a törvényeknek, amelyek a szervetlen folyamatok magyarázatához szükségesek.

Ez a tézis nem a számunkra ma ismert törvényekre vonatkozik, hanem azokra, amelyek érvényesek a természetre, és amelyekhez a tudásunk csak egyre jobban közelíteni tud. A tézist tehát úgy is lehet érteni, mint azt a hipotézist, hogy a jövőben egyre nagyobb mértékben lehetséges lesz nem-fizikai törvényeket fizikai törvényekből levezetni.” (Carnap 1963. 882.)

³³ Vö. Ambrus 2022. 130 sk. Carnap híres distinkcióját az „Empirizmus, szemantika és ontológia” című írásában fogalmazta meg (Carnap 1950/1985). Röviden: egy bizonyos nyelvi-fogalmi rendszer viszonylatában meg lehet különböztetni „külső” és „belső” kérdéseket. Az előbbieket az illető rendszer kulcsfogalmai és a valóság közötti viszonyra kérdezzük rá, mint például: „Léteznek-e számok?”; „Léteznek-e fizikai tárgyak?”; „Léteznek -e proposíciók?” Az ilyen kérdések „értelmetlenek”, azaz nincs kognitív jelentésük, nincs igazságértékkel bíró válasz rájuk. Ugyanakkor egy bizonyos fogalmi-nyelvi rendszer elfogadását, egy másik rivális rendszerrel szembeni preferálását pragmatikusan lehet igazolni, arra hivatkozva, hogy az illető nyelven „jobb” (nagyobb magyarázó és predikáló erejű) tudományos elméletek fogalmazhatók meg, mint a rivális nyelven, fogalmi keretben.

A belső kérdéseket egy adott nyelvi-fogalmi rendszer elfogadása *után*, az illető keretrendszeren belül lehet megfogalmazni. Például, miután elfogadtunk egy olyan nyelvrendszert, aminek egy alapfogalma a „természetes szám”, értelmes belső kérdés, hogy „Van-e legnagyobb prímszám?”. Vagy: egy olyan nyelvben, amelyben be van vezetve a „fizikai tárgy” fogalma, értelmes belső kérdés, hogy „Léteznek-e pozitronok?”. A belső állítások kognitíve értelmeseek, azaz van igazságértékük, és elméleti igazolás adható róluk.

3. *Hogy viszonyul Carnap „azonosság-elmélete” Lewis és Armstrong redukcionista materializmusához?*

Lewis és Armstrong redukcionista materialista elméletének, amely minden mentális állapotfajtára, tehát a hitekre is, vonatkozott, közös alaptézise, hogy a mentális állapot fogalma oksági szerep fogalom. Különbség közöttük azonban, hogy Lewis a mentális állapotok oksági szerep fogalmát ötvözte a mentális terminusok (mégpedig a hit, a szándék és más népi pszichológiai fogalmak) elméleti terminuskénti értelmezésével és ezek jelentésének és referenciájának az (általá átértelmezett) Ramsey-módszerrel való megadásával; Armstrong viszont nem alkalmazza ezt a megközelítést.

Lewis nézetének általános körvonalai a következők. Egyfelől a „mentális állapot”, *általános fogalma szerint*, a következő: egy személy olyan belső állapota, amelyet jellemzően ilyen-és-ilyen ingerek és más mentális állapotok okoznak, illetve amely jellemzően olyan-és-olyan viselkedést és más mentális állapotokat okoz. Mivel a hitek oksági szerepe nem adható meg kizárólag ingerekre és viselkedésekre hivatkozva, hanem más mentális állapotokkal való oksági kapcsolatra is hivatkozni kell a hit beazonosításához, ezért egy partikuláris hit jelentését azon népi pszichológiai elmélet Ramsey-mondata segítségével határozzuk meg, amely elméletre támaszkodva magyarázzuk a személy viselkedését és mentális folyamatait („mentális viselkedését”).

Lewis némiképp másképp értelmezte egy elmélet Ramsey mondatát, mint Carnap. Egyrészt egyértelműen realista volt az elméleti terminusok referenciájával kapcsolatban. Ha egy elmélet Ramsey-mondatához találni olyan partikuláris entitásokat, amelyek olyanok, hogy ha behelyettesítjük őket a megfelelő változók argumentumába, akkor a Ramsey-mondat igaz lesz, akkor azt mondjuk, a szóban forgó elméleti terminusok az illető entitásokra referálnak.

Ennek megfelelően: ha a pszichológiai elméletben n számú mentális terminus (M_1, \dots, M_n) szerepel, amiket a Ramsey-mondatban n különböző változóval (x_1, \dots, x_n) helyettesítünk, és van egy és csak egy olyan agyi állapot n -es (N_1, \dots, N_n), ami kielégíti a Ramsey-mondattal meghatározott oksági szerepeket, akkor azt mondjuk, az illető agyállapotok azonosak az illető mentális állapotokkal ($N_1=M_1; \dots, N_n=M_n$). Ha több, vagy kevesebb agyi-állapot n -es is kielégíti a Ramsey-mondattal meghatározott oksági szerepeket, akkor mentális állapot terminusoknak nincs referenciája.

Hogy viszonyul ehhez Carnap nézete? Fontos különbség, hogy egyáltalán nem világos, Carnap elfogadta-e a mentális terminusok oksági szerep fogalmát. (Lewis első fontos vonatkozó cikke 1966-ban jelent meg, Carnap tehát vélhetőleg ismerte).³⁴ Carnapnál (ahogy Lewis-nál is) a pszichológiai terminusok, például a hitek jelentését a pszichológiai elmélet törvényei és a többi terminussal

³⁴ Ez azért is valószínű, mert Lewis 1966 és 1970 között a UCLA-n dolgozott, ahol Carnap.

való korrespondencia szabályok határozzák meg (Carnapnál a megfigyelési terminusokkal, Lewis-nál minden „régí” már ismert jelentésű terminussal – az „O term” nem azt jelzi, hogy „observational term”, hanem azt, hogy „old term”). De ez a meghatározás önmagában nem mond semmit arról, hogy a pszichológiai elméleti terminusok, mint pl. a „hit” vagy a „szándék” általános fogalma oksági-szerep volna.

Az elméleti terminusok Carnap-féle *általános* értelmezésének nem része, hogy oksági-szerep fogalmak volnának, hiszen Carnap értelmezése alkalmazható a *matematikai* elméleti terminusok jelentésének értelmezésére is,³⁵ és ezek oksági szerep fogalomnak tekintése nyilván abszurd. Az sem világos, hogy az „oksági szerep” fogalom alkalmazható-e akár a *fizikai* elméleti terminusok vonatkozásában. Carnap ugyan, a logikai empirista mainstream nézettel összhangban, az okságról egy nomologikus értelmezést képviselt (hozzávetőleg: *c* esemény *e* esemény oka, ha *c*-ből, valamint a természettörvényekből, továbbá a releváns kezdeti feltételekből és határfeltételekből levezethető az *e* esemény),³⁶ így talán a törvényekre hivatkozást lehetne úgy értelmezni, mint amelyek eseménytípusok közötti oksági viszonyokat ragadnak meg. Azonban ez sem magától értetődő, hiszen a fizikai elméletek törvény-axiómái között, amelyek meghatározzák a fizikai elméleti terminusok jelentését, nemcsak dinamikai törvények lehetnek (hanem például minimum-elvek). Mindennek fényében nyilván az sem világos, hogy Carnap elfogadta-e a pszichológiai terminusok, a hit, a vágy és más népi pszichológiai fogalmak oksági szerep értelmezését.

VI. KONKLÚZIÓK

Most pedig összefoglalom, amit, reményeim szerint, sikerült megmutatni. Először is, Carnap egész pályája során feltételezte, hogy a hit a személyek belső állapota, még abban az időszakban is, amikor a hit-beszámolók jelentéséről behaviorisztikus értelmezést adott. Másodszor, Carnap soha nem volt „logikai behaviorista” a kifejezés ma bevett értelmében, tehát nem állította, hogy fogalmi kapcsolat lenne hitek és viselkedések között. Azt feltételezte, hogy a hitek és a viselkedések között szabályszerű összefüggések vannak, de ezek nem fogalmi, hanem természettörvényszerű, nomologikus kapcsolatok. Ugyanakkor egy rövid ideig, 1932 végétől, „logikai behaviorista” volt a fent tárgyalt logikai empirista értelemben; azaz úgy gondolta, a pszichológiai és a viselkedési mondatok extenzionális ekvivalenciája nem alapulhat empirikus, pszichofizikai törvényeken, mivel ezek fennállását nem lehet igazolni (azért, mert „logikailag lehetetlen”

³⁵ Carnap ezt a „pont”, „vonal” és a „sík” hilberti definíciójával illusztrálta (Hilbert 1899). Vö. Carnap 1966. 182.

³⁶ Carnap 1966. 19. fejt. *Causality*. 187–196.

mások tapasztalát megfigyelni). Emiatt fogalmi/a priori – „logikai” – alapja van annak, hogy a pszichológiai állapotokról szóló beszámolók viselkedésekre (vagy más testi állapotokra) vonatkoznak.

A rövid „logikai behaviorista” szakasz után már explicite elvetette, hogy a hitek viselkedések vagy viselkedési diszpozíciók, ugyanakkor azt javasolta, hogy a viselkedések megfigyelhető szimptomái a hiteknek (amelyek maguk megfigyelhetetlen belső állapotok).

Késői, elmélet-alapú felfogása szerint pedig a „hit” elméleti fogalom, amelynek a jelentését egy pszichológiai elmélet, annak törvény-posztulátumai és korrespondencia szabályai határozzák meg. Továbbá, a fizikalizmus egységes tudomány tézisével összhangban, azt állította, a hitek agyállapotok. Részletesebben: a tudomány egységének a tézise szerint a pszichológiai elméletek neurofiziológiai (vagy esetleg végül fizikai) elméletekre (lesznek) redukálhatók, és egy ilyen redukció áthidaló törvények, és így korrelációk meglétét követeli meg a pszichológiai és az agyi állapotok között. A korreláció mind a hitállapotok és az agyi állapotok azonosságával, mind az előbbinek az utóbbin való szupervenenciájával összhangban van; Carnap azonban az azonossági értelmezés mellett érvel a pszichikai állapotok emergens értelmezésével szemben (ami szupervenencia viszonyt feltételez), ezért Carnap nézete tekinthető egyfajta hit-agyállapot azonosságelméletének.

Továbbá: Carnap késői nézete tartalmilag hasonlóan tekinthető a hit Lewis-féle redukcionista materialista elméletéhez, vannak azonban lényeges különbségek is. Először is, Carnap megfogalmazása mindvégig nyelvi és nem metafizikai. Mindazonáltal úgy gondolom, a hit-agyállapot azonossági tézist, belső állításként, Carnap is értelmesnek tekintette. Másodszor, Carnap nem fogadta el a mentális állapot oksági szerep fogalmát, mint Lewis és Armstrong, továbbá az azonossági tézist is más érvekkel támasztotta alá, mint ők.

A fenti elemzésekkel, remélem, sikerült megmutatnom, hogy Carnap nézetei a hitről lényegesen gazdagabbak voltak, mint azt a „bevett történet” sugallja, és hogy Carnapnak hozzájárulása a későbbi metafizikai fizikalista elméletekhez jelentősebb volt, mint azt általában feltételezni szokás.

IRODALOM

- Ambrus Gergely 2015. *Tudományos elmefilozófia*. Budapest, L'Harmattan.
- Ambrus Gergely 2017. Carnap a más elmékről. In Márton Miklós – Molnár Gábor – Tózsér János (szerk.) *Más Elmék*. Budapest, L'Harmattan. 43–54.
- Ambrus Gergely 2020. Carnap and Wittgenstein on Psychological Sentences: 1928-1932. Some Further Aspects of the Priority Dispute over Physicalism. In Denis Fisette – Guillaume Frechette – Friedrich Stadler (szerk.) *Franz Brentano and Austrian Philosophy*. Cham, Springer, 2020. 353–386.
DOI: 10.1007/978-3-030-40947-0_17

- Ambrus Gergely 2022. Metafizikai és logikai empirista fizikalizmus. Az érzet-agyállapot azonosságelmélet forrásai *Magyar Filozófiai Szemle*. 66/3. 110–138.
- Armstrong, David M. 1968. *A Materialist Theory of Mind*. London, Routledge.
- Ayer, Alfred J. 1947. *Thinking and Meaning*. London, H.K. Lewis.
- Ayer, Alfred J. 1956. *The Problem of Knowledge*. London, MacMillan.
- Ayer, Alfred J. 1963. Carnap's Treatment of the Problem of Other Minds. In Schilpp (szerk.) 1963. 269–280.
- Ayer, Alfred J. 1973. *The Central Questions of Philosophy*. London, Weidenfeld.
- Braithwaite, Richard B. 1932. The Nature of Believing. *Proceedings of the Aristotelian Society*. 33. 129–146.
DOI: 10.1093/aristotelian/33.1.12
- Braithwaite, Richard B. 1946. The Inaugural Address: Belief and Action. *Aristotelian Society Supplementary Volume*. 20. 1–19.
- Braddon-Mitchell, David 1998. Behaviorism, Analytic. *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, Version 1.0, London – New York, Routledge.
- Carnap, Rudolf 1928/1967/2003. *Der Logische Aufbau der Welt*. Leipzig, Felix Meiner. Angol ford. Rolf A. George. *The Logical Structure of the World. Pseudoproblems in Philosophy*. Chicago, Open Court.
- Carnap, Rudolf 1932/1934/1998. Die physikalische Sprache als Universalsprache der Wissenschaft. *Erkenntnis*. 2. 432–465. Angol ford. Max Black. *The Unity of Science*. London, Kegan Paul. 1934. Magyar ford. Novák Zsolt. A fizikai nyelv mint a tudomány egyetemes nyelve. In Laki János (szerk.) *Tudományfilozófia*. Budapest, Osiris. 1998. 47–69.
- Carnap, Rudolf 1932/1959. Psychologie in physikalischer Sprache. *Erkenntnis*. 3. 107–142. Angol ford. George Schick. Psychology in Physical Language. In Alfred J. Ayer (szerk.) *Logical Positivism*. Glencoe/ILL, The Free Press. 165–198.
- Carnap, Rudolf 1932/1987. Über Protokollsätze. *Erkenntnis*. 3. 215–228. Angol ford. Richard Creath és Richard Nollan. On Protocol Sentences. *Nous*. 21/4. 457–470.
- Carnap, Rudolf 1932. Erwiderung auf die vorstehenden Aufsätze von E. Zilsel und K. Dunccker. *Erkenntnis*. 3. 177–188.
- Carnap, Rudolf 1934/1937. *Logische Syntax der Sprache*. Wien, Springer. Angol ford. Amethe Smeaton. *The Logical Syntax of Language*. London, Kegan Paul, Trench, Trubner.
- Carnap, Rudolf 1935/1972. *Philosophy and Logical Syntax*. London, Kegan Paul, Trench, Trubner. Magyar ford. Altrichter Ferenc. Filozófia és logikai szintaxis. In Altrichter Ferenc (szerk.) *A Bécsi Kör filozófiája*. Budapest, Gondolat. 134–194.
- Carnap, Rudolf. 1936–1937/1972. Testability and Meaning. Part I. *Philosophy of Science* 3: 419–71; Part II. *Philosophy of Science* 4. 1–40. Magyar ford. Altrichter Ferenc. Jelentés és ellenőrizhetőség. In Altrichter Ferenc (szerk.) *A Bécsi Kör filozófiája*. Budapest, Gondolat. 377–504.
- Carnap, Rudolf 1938/1991. Logical Foundations of the Unity of Science. In Otto Neurath, Rudolf Carnap, Charles W. Morris (szerk.) *International Encyclopaedia of Unified Science*, vol. I n. 1. 42–62. Chicago, University of Chicago Press. Reprinted in Richard Boyd – Philip Gasper (szerk.) *The Philosophy of Science*. Cambridge/MA, MIT Press. 393–404.
- Carnap, Rudolf 1939. *Foundations of Logic and Mathematics*. Chicago, University of Chicago Press.
- Carnap, Rudolf 1947/1956. *Meaning and Necessity*. Chicago, The University of Chicago Press.
- Carnap, Rudolf. 1950/1985. Empiricism, Semantics, and Ontology. *Revue Internationale de Philosophie*. 4/11. 20–40. Magyar ford. (a fordító megjelölése nélkül) „Empirizmus, szemantika és ontológia”. In Irving M. Copi – James A. Gould (szerk.) *Kortárs tanulmányok a logikaelmélet kérdéseiről*. Budapest, Gondolat. 297–324.
- Carnap, Rudolf 1954. On Belief Sentences: Reply to Church. In Carnap 1947/1956. 230–232.

- Carnap, Rudolf 1955a. Meaning and Synonymy in Natural Languages. *Philosophical Studies*. 6/3. 33–47.
DOI: 10.1007/bf02330951
- Carnap, Rudolf 1955b. On Some Concepts of Pragmatics. *Philosophical Studies*. 6/6. 89–91.
DOI: 10.1007/bf02341065
- Carnap, Rudolf 1956. The Methodological Character of Theoretical Concepts. In Feigl, Herbert – Scriven, Michael (eds.) *The Foundations of Science and the Concepts of Psychology and Psychoanalysis*. Minneapolis. University of Minnesota Press. 38–76. Magyarul Az elméleti fogalmak módszertani jellege (részlet). Ford. Szegedi Péter. In Laki, J. (szerk.). *Tudomány-filozófia*. Budapest, Osiris. 1998.
- Carnap, Rudolf 1958/1975. Beobachtungssprache und Theoretische Sprache. *Dialectica*. 1975. 12/3–4. 236–248. Angol ford. H. G. Bonnert. Observational Language and Theoretical Language. In Jaakko Hintikka (szerk.) *Rudolf Carnap, Logical Empiricist: Materials and Perspectives*. Dordrecht, Springer. 1975. 75–85.
- Carnap, Rudolf 1963a. Herbert Feigl on Physicalism. In Schilpp (szerk.) 1963. 882–886.
- Carnap, Rudolf 1963a. Ayer on Other Minds. In Schilpp (szerk.) 1963. 886–889.
- Carnap, Rudolf 1966. *The Philosophical Foundation of Physics*. New York – London, Basic Books.
- Carnap, Rudolf (1959, publikálatlan előadás)/2000. Theoretical Concepts in Science. In Psillos, Stathis. Rudolf Carnap's "Theoretical Concepts in Science. *Studies in History and Philosophy of Science Part A*. 31/1. 151–172.
DOI: 10.1016/s0039-3681(99)00031-x
- Chisholm, Roderick M. 1952. Intentionality and the Theory of Signs. *Philosophical Studies*. 3/4. 56–63.
DOI: 10.1007/bf02333149
- Chisholm, Roderick M. 1955–56. Sentences About Believing. *Proceedings of the Aristotelian Society*. (New Series) 56. 125–148.
DOI: 10.1093/aristotelian/56.1.125
- Chisholm, Roderick M. 1957. *Perceiving. A Philosophical Study*. Ithaca NY, Cornell University Press.
- Chisholm, Roderick M. – Sellars, Wilfrid S. 1957. Intentionality and the Mental: A Correspondence. *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*. 2. 507–539.
- Crawford, Sean 2013. The Myth of Logical Behaviorism and the Origins of Identity Theory. In Michael Beaney (szerk.) *The Oxford Handbook on the History of Analytic Philosophy*. Oxford, Oxford University Press. 621–655.
- Crawford, Sean 2014. On the Logical Positivists' Philosophy of Psychology: Laying a Legend to Rest. In Maria Carla Galavotti – Dennis Dieks – Wenceslao J. Gonzalez – Stephan Hartmann – Thomas Uebel – Marcel Weber (szerk.) *New Directions in the Philosophy of Science. The Philosophy of Science in a European Perspective* 5. New York, Springer. 711–726.
- Crawford, Sean 2022. Schlick, Carnap and Feigl on the Mind-Body Problem. In Thomas Uebel – Christoph Limbeck-Lilienau (szerk.) *The Routledge Handbook of Logical Empiricism*. London, Routledge. 238–247.
- de Vries, Willem 2021. Wilfrid Sellars. Edward N. Zalta (szerk.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2021 Edition),
URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/fall2021/entries/sellars/>>.
- Feigl, Herbert 1934. Logical Analysis of the Psychophysical Problem. *Philosophy of Science*. 1/4. 420–445.
DOI: 10.1086/286341
- Feigl, Herbert 1950a. Existential Hypotheses. *Philosophy of Science*. 17. 35–62.
DOI: 10.1086/287065

- Feigl, Herbert 1950b. *De Principiis Non Disputandum...?* On the Meaning and the Limits of Justification. In Max Black (szerk.) *Philosophical Analysis*. Ithaca NY, Cornell University Press. 119–156.
- Feigl, Herbert 1950c. The Mind-Body Problem in the Development of Logical Empiricism. *Revue Internationale de Philosophie*. 4. 64–83.
- Feigl, Herbert 1951. Principles and Problems of Theory Construction in Psychology. In W. Dennis (szerk.) *Trends in Psychological Theory*. Pittsburg/PA, University of Pittsburg Press.
- Feigl, Herbert 1958/1967. *The Mental and the Physical: The Essay and a Postscript*. Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Feigl, Herbert 1960. Mind-Body: *Not* a Pseudo-Problem. In Sidney Hook (szerk.) *Dimensions of Mind*. New York, New York University Press.
- Feigl, Herbert 1963/1981. Physicalism, Unity of Science and the Foundations of Psychology. In Schilpp (szerk.), 227–267. Reprinted in Feigl 1981. 302–341.
- Feigl, Herbert 1981. *Inquiries and Provocations. Selected Writings 1974–1981*. Dordrecht, Reidel.
- Fodor, Jerry A. 1968. *Psychological Explanation: An Introduction to the Philosophy of Psychology*. New York, Random House.
- Fodor, Jerry A. 1975. *The Language of Thought*. Cambridge MA, Harvard University Press.
- Fodor, Jerry A. 1979/1981. Propositional Attitudes. In *Representations*. Cambridge MA, MIT Press. 174–203.
- Graham, George 2023. Behaviorism. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2023 Edition), Edward N. Zalta – Uri Nodelman (szerk.)
URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/spr2023/entries/behaviorism/>>.
- Haugeland, John. 1990. The Intentionality All-Stars. *Philosophical Perspectives*. 4. 383–427.
DOI: 10.2307/2214199
- Hempel, Carl G. 1935/1949. The Logical Analysis of Psychology. In Herbert Feigl – Wilfrid Sellars (szerk.) *Readings in Philosophical Analysis*. New York, Appleton, Century, Crofts. 373–384.
- Hempel, Carl G. 1952. Fundamentals of Concept Formation in Empirical Science. *International Encyclopedia of Unified Science*. 2/7. Chicago, The University of Chicago Press.
- Hempel, Carl G. 1958. The Theoreticians Dilemma: A Study in the Logic of Theory Construction. *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*. 2. Minneapolis, University of Minnesota Press. 173–226.
- Hempel, Carl G. 1969a. Logical Positivism and the Social Sciences. In Peter Achinstein – Stephen F. Barker (szerk.) *The Legacy of Logical Positivism*. Baltimore, Johns Hopkins University Press. 163–193.
- Hempel, Carl G. 1969b. Reduction: Ontological and Linguistic Facets. In Sydney Morgenbesser – Patrick Suppes – Morton White (szerk.) *Philosophy, Science, and Method. Essays in Honor of Ernest Nagel*. New York, St. Martin's Press. 179–199.
- Hempel, Carl G. 1976. Dispositional Explanation and the Covering-Law Model: Response to Laird Addis. In Alex C. Michalos – Robert S. Cohen (szerk.) *PSA 1974. Proceedings of the 1974 Biennial Meeting of the Philosophy of Science Association*. Dordrecht, Reidel. 369–376.
- Hilbert, David 1899/1902. *The Foundations of Geometry*. Chicago, Open Court.
- Jacobs, N. 1937. Physicalism and Sensation Sentences. *Journal of Philosophy*. 34. 602–611.
DOI: 10.2307/2017698
- Juhos, Béla 1934. Kritische Bemerkungen zur Wissenschaftstheorie des Physikalismus. *Erkenntnis*. 4. 397–418.
DOI: 10.1007/bf01793502
- Juhos, Béla 1935. Empiricism and Physicalism. *Analysis*. 2/6. 81–92.
DOI: 0.2307/3326608
- Juhos, Béla 1935. Some Modes of Speech of Empirical Science. *Analysis*. 3/5. 41–55.

DOI: 10.1093/analys/3.5.65

- Kemeny, John G. – Oppenheim, Paul 1956. On Reduction. *Philosophical Studies*. 7. 6–19.
- Kim, Jaegwon 2003. Logical Positivism and the Mind-Body Problem. In Paolo Parrini – Wesley Salmon – Merrilee Salmon (szerk.) *Logical Empiricism: Historical and Contemporary Perspectives*. Pittsburgh, University of Pittsburgh Press.
- Kind, Amy 2019. The Mind-Body Problem in the 20th Century. In Amy Kind (szerk.) *Philosophy of Mind in the 20th and 21st Century*. London, Routledge. 52–78.
- Kocsis László 2017. Lewis a másfajta elmékről. In Márton Miklós – Molnár Gábor – Tőzsér János (szerk.) *Más Elmék*. Budapest, L'Harmattan. 113–139.
- Lewis, David K. 1966. An Argument for the Identity Theory. *Journal of Philosophy*. 63/1. 17–25.
DOI: 10.2307/2024524
- Lewis, David K. 1970. How to Define Theoretical Terms? *Journal of Philosophy*. 67/13. 427–446.
DOI: 10.2307/2270272
- Lewis, David K. 1972. Psychophysical and Theoretical Identifications. *Australasian Journal of Philosophy*. 50/3. 249–258.
DOI: 10.1080/00048407212341301
- Moran, Dermot. 1999. „Our Germans are Better than Your Germans”. Continental and Analytical Approaches to Intentionality Reconsidered. *Philosophical Topics*. 27/2. 77–106.
- Nagel, Ernest 1961. *The Structure of Science. Problems in the Logic of Explanation*. New York, Harcourt, Brace and World.
- Osgood, Charles 1953. *Method and Theory in Experimental Psychology*. Oxford, Oxford University Press.
- Place, Ullin T. 1956. Is Consciousness a Brain Process? *British Journal of Psychology*. 47/1. 44–50.
- Pöntör Jenő – Tőzsér János 2016. Lewis 1966. *Korunk* 27/6. 28–38.
- Putnam, Hilary 1963/1975. Brains and Behaviour. In R. J. Butler (szerk.) *Analytical Philosophy*. Malden, MA, Wiley Blackwell. 1–19. Reprinted in *Mind, Language, and Reality. Philosophical Papers*. Vol. 2, Cambridge, Cambridge University Press. 325–341.
- Putnam, Hilary 1969/1975. Logical Positivism and the Philosophy of Mind. In Peter Achinstein–Stephen F. Barker (szerk.) *The Legacy of Logical Positivism*. Baltimore, Johns Hopkins University Press. Reprinted in *Mind, Language, and Reality. Philosophical Papers*. 2. 441–451. Cambridge, Cambridge University Press.
- Ramsey, Frank 1929/1931. Theories. In uő. *The Foundations of Mathematics and Other Logical Essays*. (szerk.) R. B. Braithwaite. 212–236.
- Reichenbach, Hans 1947. *Elements of Symbolic Logic*. New York, MacMillan.
- Ryle, Gilbert 1949/1974. *The Concept of Mind*. London – New York, Hutheson's University Library. Magyar ford. Altrichter Ferenc. *A szellem fogalma*. Budapest, Gondolat.
- Schilpp, Paul Arthur (szerk.) 1963. *The Philosophy of Rudolf Carnap*. La Salle/ILL, Open Court.
- Schwitzgebel, Eric 2021. Belief. Edward N. Zalta (szerk.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Winter 2021 Edition.
URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/win2021/entries/belief/>>.
- Searle, John. 2004. *Mind: A Brief Introduction*. Oxford, Oxford University Press.
- Sellars, Wilfrid 1953. A Semantic Solution to the Mind-body Problem. *Methods*. 5. 45–82.
- Sellars, Wilfrid 1956. Empiricism and the Philosophy of Mind. *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*. 1. 253–329. Reprinted as *Empiricism and the Philosophy of Mind*. Cambridge MA, Harvard University Press, 1997.

- Smart, Jack J.C. 1959/2003. Sensations and Brain Processes. *The Philosophical Review*. 2. 141–156. Reprinted in David J. Chalmers (szerk.) *Philosophy of Mind. Classical and Contemporary Readings*. New York – Oxford, Oxford University Press. 60–68.
DOI: 10.2307/2182164
- Smart, Jack J.C. 1963. *Philosophy and Scientific Realism*. London, Routledge.
- Stadler, Friedrich 2015. *The Vienna Circle. Studies in the Origins, Development and Influence of Logical Empiricism*. Wien – New York, Springer.
- Tuboly Ádám Tamás 2017. Ayer Carnapról és a más elmék problémájáról. In In Márton Miklós, Molnár Gábor, Tózsér János (szerk.) *Más Elmék*. Budapest, L'Harmattan. 55–71.
- Uebel, Thomas E. 1995. Physicalism in Wittgenstein and the Vienna Circle. In Kostas Gavroglu et al. (szerk.) *Physics, Philosophy, and the Scientific Community*. Dordrecht, Kluwer.
- Uebel, Thomas E. 2007. *Empiricism at the Crossroads: The Vienna Circle's Protocol-Sentence Debate*. Full Circle: Publications of the Archive of Scientific Philosophy 4. Chicago, Open Court.
- Uebel, Thomas E. 2014. Carnap's *Aufbau* and Physicalism: What Does the 'Mutual Reducibility' of Psychological and Physical Objects Amount to? Maria C. Gavalotti – Elisabeth Nemeth – Friedrich Stadler (szerk.) *European Philosophy of Science*. Dordrecht, Springer.
- Uebel, Thomas E. 2018a. Rejecting the Given: Neurath and Carnap on Methodological Solipsism. *HOPoS: The Journal of the International Society for the History of Philosophy of Science*. 11/1. 1–26.
DOI: 10.1086/712939
- Uebel, Thomas E. 2018b. Overcoming Carnap's Methodological Solipsism: Not as Easy as it Seems. *Hungarian Philosophical Review (Magyar Filozófiai Szemle)*. 62/4. 81–96.
- Uebel, Thomas E. 2018c. Carnap's Transformation of Epistemology and the Development of His Metaphilosophy. *The Monist*. 101. 367–387.
DOI: 10.1093/monist/ony012
- Uebel, Thomas E. 2020. Intentionality in the Vienna Circle. Denis Fiset – Guillaume Frechette – Friedrich Stadler (szerk.) *Franz Brentano and Austrian Philosophy*. Cham, Springer Nature.
- Uebel, Thomas E. 2021. Carnap, Knowledge of Other Minds, and Physicalism. *Philosophers' Imprint*. 21/34.
- Waismann, Friedrich 1979. *Ludwig Wittgenstein and the Vienna Circle. Conversations Recorded*. Szerk. Brian McGuinness. Angol ford. Joachim Schulte, Brian McGuinness. Oxford, Wiley – Blackwell.